

Sandflugten i Danmark rækker tilbage til forhistorisk tid og den ældst daterede i Ulfborg området rækker tilbage til 6.000 år f. Kr. altså i Jægerstenalderen. Der er dokumentation for flere efterfølgende periode.

Fra slutningen af middelalderen og frem gennem reformationstiden i 1500-tallet ryddes store skovarealer, og oven i denne menneskelige påvirkning befinder vi os på Chr. IV's tid omkring år 1600 i den såkaldte Lille Istid, hvor vandstanden i havene er lav og gletscherne atter breder sig over Nordskandinavien.

Det første reelle lovindgreb som er kendt er fredningsloven, som allerede blev udstedt af Christian III d. 25. januar 1539, i Kolding, med trussel om straf for at oprykke eller ødelægge nærmere angivne klitplanter.

Det forbydes bønderne langs Jyllands vestkyst "at drage og slå halm og tag

[hjælme], så at sandet derudover drives på landet og fordærver megen jord, ager og eng".

Bestemmelsen gentages og indskærpes 1543, 1548, 1558, de er med i Frederik I's forordning 20.10 1569 for bønderne i Vedersø, Nissum, Husby og Staby sogne.

Den 8. september 1569 tilsiger Rigmarsk Peder Gyldenstjerne til Timgaard bønderne i Vedersø, Sønder Nissum, Husby og Staby sogne: "Da Hugsund for nogen tid igen er dreven fuld af sand, så vandet ikke kan få udløb, men flyder ud over de omliggende byers agre og enge, hvor det allerede har gjort stor skade, og sandet begynder at få overhånd og fordærver mange marker, befales det alle at hjælpe til med igen at rydde udløbet, og at arbejder derpå, eftersom enhver har eng og ejendom til."

I 1570 skærper Fr. II den tidligere bødestraf til "tyvstraf uden nåde".

981 Siette Bog.

27.
Hvo som hugger i anden Mands Skov, og antreffis enten ved Stubben, eller paa Vejen, eller i Huus, med det, som hand haver hugget, da er hand Tyv.

28.
Betrædis nogen i Skov med Heste og Vogn, og der haver taget Læs, enten af needblæste Gree-ne, eller Fælder, som han-nem ej ere udviste, da haver hand forbrut Heste og Vogn, og derforuden bøde sine tre Mark.

29.
Dersom nogen findis at opslaa, oprykke, el-ler udj nogen maade øde-legge, Marehalm, Hvide-riis,

17. Capitel. 982

riis, Sener, Klittetag, Hielme, Slij, eller de Tor-ne, som groe paa Strand-bakken, eller i Klitten imod Vesterhav, da skal den, som det gjør, eller hiemler det andre at giøre, straffis som een Tyv uden al Naade, og dertil være pligtig at oprette al den Skade, som deraf kom-mer; Findis og samme Ma-rehalm, Hvideriis, Sener, Klittetag, Hielme, Slij, el-ler Torn, som er groet paa fornævnte Aastæder, hos nogen, da skal den, som samme Vare findis hos, være pligtig at staa derfor til Rette, som for andre staaende Koster, og skal hver Mand, i hvem der vil, maa tiltale den slij Gierning gjør, hiem-ler, eller findis hos, som een ret Sagvolder, og den, som samme Deele følger, skal maa tage alt det Faldsmaal, som deraf

983 Siette Bog.

deraf kand falde, ligesom det var hans egen Tiener, der slij Gierning gjort hafde, og skal ikke anseeis, hvis Tiener det er. Bli-ver og nogen befunden med slij Sag, og det kand hannem overbevisis, da skal hand ikke maa staa i Lov eller Vidnis-byrd derefter.

30.
Agerne, eller Bog, maa ingen opsanke i anden Mands Skov under tre Lød Sølv Bøder for hver Gang hand dermed antreffis.

31.
Eind Nøder maa hand plukke saa mange, som hand der fortærer, og ej videre.

32.
Befindis nogen med ringe Tyve-ri.

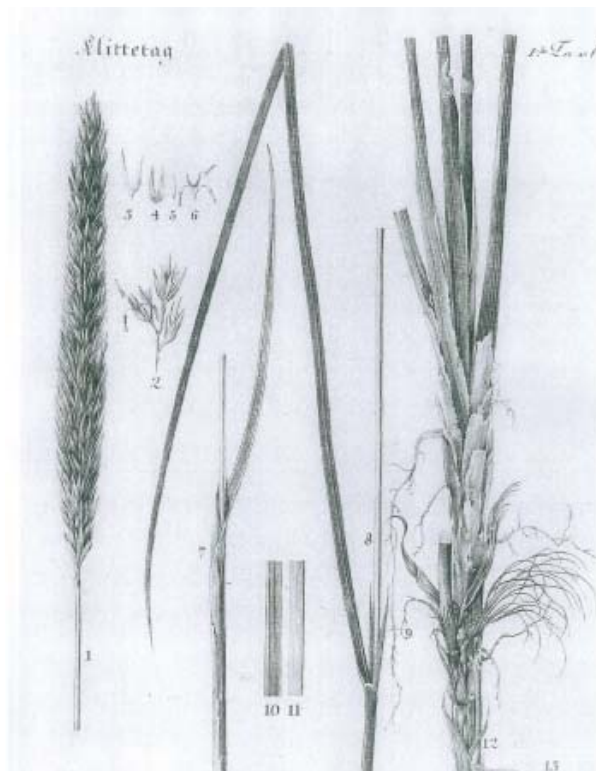
Problemerne stopper dog ikke uden videre og d 15. maj 1580 svarer Danske Kancelli Chresten Jul til Udstrup og Mogens Jul til Strandet, som har fæstet korntiendet af Husby og Nissum sogne i Ulfborg Herred for en afgift. De har erklæret ikke at kunne svare denne afgift, da sognene til dels er ødelagte af sand og vand og bevilges en justering.

1683 viderefører Danske Lov (6. Bog17. Capitel 29 Artikel) Fr. II's tyvstraf for at oprykke eller på anden måde ødelægge marehalm, hvideris (pil), sener (kvik eller sandstar), hjælme, sli (hjælmerødder) og torne (sandtorn) på klitterne ud mod Vesterhavet. Loven indskærpes af en forordning 25.11.1720 og er reelt gældende frem til 1866.

Matriklen 1688 for Husby nævner, i modsætning til mange andre steder, overhovedet ikke sandflugten, men nogle og 30 år tidligere var de to sydligste gårde dog hårdt plaget deraf, som det ses af tingsvidnerne af 1654. Ellers skal man op til omkring 1720, før der er sikre efterretninger. Disse skyldes effekten af stormfloden nytårsaften 1720, hvis sikre følgesvend – sandflugtens virkning endnu ikke har fortaget sig i 1792. Højdepunktet for sandflugten lå i perioden 1775-1825.

I 1746 oplæses fra prædikestolen i Ny og Gl. Sogn, Husby og Nissum Kirker en plakat udsendt af Landfiskal Kiær. Dette var i store træk Chr. V's Danske Lov med tilføjelsen: "Saa skal det dog befindes, at nogle udædiske Mennesker skal understaa sig at oprykke og ødelægge saadant som med store Bekostninger er *plantet* og *saæet* til Landets Beskiærmelse o.s.v."

1749 påbyder Chr. V, at befolkningen i Ribe Amts Vesterherred hvert år skal samle frø af hjælme mod sandfygning.

Hjælme / Klittetrag (*Arundo arenaria*) (Viborg 1788).

I 1752 udgik kgl. befaling om nedsættelse af en sandflugtskommission i de truede amter, der bar navnet "Klitte og Helmtags Conservations Commision efter kgl. Befaling af 29. Decb. 1752". Denne blev for Bøvling Lundenæs Amters (Ringkøbing Amt) vedkommende begyndt og vist også sluttet ved et møde på Ryssensten der varede hen over dagene d. 24. – 27. juli 1753.

Her fremlagdes en bekræftelse dateret 21. februar 1747 på tidligere bevillinger. Disse var kgl. bevillinger af 1531, som Chr. IV 100 år senere og efterfølgende Chr. V i 1681 bekræftede Holmboernes ret til græsning og tørvegravning på Holmslands Klit, til trods for, at samme klit få år forinden var afhændet af kronen til Voldbjerg i Hee.

På vegne af Grev Chr. Rantzau til Voldbjerg fremlagde strandrider Christen Jensen en betænkning (underskrevet 23. juli) som belyser problemets omfang:

”At såsom Klitten vesten for Holmsland, der udi distance af 4 mil (ca 30 km) fra Nymindegab til Houvig by, dens ødelæggelse forårsages af den store mængde fædrift som hvert år om forår og efter høst indgalder udi klitten af samtlige Holmslands beboere deres creaturer, kvæg, bæster og får som de fra 1 maj indtil Mortensdag uden hyrde eller ringeste varetægt lader gå løse over den ganske klitte, hvorved ikke alene klitbakkerne og bjergene i sig selv, men endog de derpå groende vækster optrævles og sandflugten derved får fremgang. Thi omendskøndt de kan være benådet med græsnings-privilegium på sletterne uden for klitbakkerne, kan samme vel ikke være berettiget til så store misbrug og ødelæggelse for klitten, som Hs. kongl. Majests Lovs 6. Bog, 17. Capitel, 29. Artikel så priselig håndhæver og beskærmer, ja når klittetaget og marehalmen står på de tider omtrent i sin fulde dræ, og hvideris i sine blomster, bliver de opædt og ruineret af Creaturer således at de ej kunde voks, altså må for det.

1. Bemeldte fædrift afskaffes og hæmmes på den måde at Holmboerne ved hyrder lader deres kvæg bevogte på klitten, under straf og indtægtsspenge efter loven at betale.

2. I lige måde vil nødvendig hæmmes og afskaffes den store tørvegravning som bemeldte Holmboer årlig til ildebrand lader grave tæt under Klitten hvorved grønningen og buskene ruineres af sandflugten og derved kan stilles.

3. Synes ligeledes at være fornøden at forbydes og afskaffes den brug som fiskerne ved havet, når havfiskeriet angår, forøver med at oprykke det sli, som ligger på siden af klitbakkerne næst ved havet, til at brænde ved deres fiskeri i stedet for tørv.

4. At stormen undertiden på visse steder gennembryder klitbjergene som forårsages mest af den skadelige fædrift,

hvorved sandflugten tager overhånd, så var og fornøden at der langs neden for klitbjergene, hvor der er gennembrugt, blev anlagt et dige som samtlige lodsejere kunne lade sætte og bekoste, samt årlig holde ved lige, hvorved sandflugten kunne stilles og forebygges at det ej mere tog overhånd. Til hvilket at beoagte for det.

5. Være fornøden at ordineres 4 af de bedste mænd ved klitten boendes som dermed kan have indseende dagligen og når de høje Herrer Commissarier befale at godkende disse ringe, men dog nyttige forestillinger, eerbyder jeg mig på mit høje herskabs vegne, at overtage mit tilsyn såvel med dette som og hvad andre indretninger der måtte ske, og dertil, tillige med de 4 anordnede tilsynsmænd at have forsvarlig opsig, alt ligesom det nu under Commissionen sluttet og fastsat vorder, i øvrigt undertegner mig med største submission.

*Voldbjerg d. 23. Juli 1753
ydmyge Tjener C. Jensen*

Efter flere indlæg af parterne skred man til at udarbejde hvert sit forslag som endeligt sammenarbejdedes til et fælles.

Oplægget omfattede såningspligt, påbud om hyrder og restriktion i græsningen bortset fra Holmslandsboernes særprivilegier, forbud fra indskibning fra klitten grundet de mange løse stude inden afskibning til Holland, alt tækning med klittag nedrives og efterfølgende skulle der idømmes straf for brug af klittens vækster, tørveskær generelt forbydes undtagen for klitboere på udviste steder og endelig skulle forordningen årligt påmindes ved oplæsning fra prædikestolen og ved herreds og birketingene.

Mens havet skyllede velstand ind på klittens vestside, var sandflugten godt på vej til at lægge al ager og eng på østsiden øde, hvad et syn over gårdene i foråret 1787 og et senere i 1790 fortæller.

"I Anledning af den betydelige Skade som Sand-Biergene anretter hos Beboerne i Husby Klitt, har Baroniets Forvalter paa Ryssensteen Hr. Povel Lang paa sit Høje Herskabs Vegne begiært mig til at opmaale bemeldte Beboeres Ager og Eng-Jorder, og derefter lade samme ved 4 uvildige Mænd taxere, for at bestemme Agerlandet til Tønder Sædeland, og Engbunden til Læster Hø, alt udi det allerunderdanigste Haab, at erholde allernaadigste Moderation i matriculen.

I saadan Henseende er det jeg herved ærbødigst udbeder mig af Deres Velbaarehed, at de i Dag vilde behage at udmelde 4 uvildige Mænde, der kunde møde mig her paa Aasstedet i Dag otte Dage, som er den 3+ ds. For at begynde med Taxationen.-

Husby Klitt d. 23. Juli 1790.

Lindenhan

Det ser heller ikke ud til, at denne taksation har vundet gehør hos myndighederne, for igen i 1798 sker der en henvendelse om en fornyet opmåling og kortlægning af Husby Klit. Kortet der er dateret 1798 er forsynet med bonitering på de enkelte mark og engstykker; men er senere kasseret ved matrikuleringen. Det første godkendte kort er optaget 1817 men revideret 1823 og 1825 efter den store stormflod 4.2.1825, da Husby Klit sprængtes i flere øer.

Først i 1800 årene blev taksationen bedre, idet erfaringen viste, at selv et ret tykt sandlag ikke ødelagde jorden for evigt, bedre og dybere pløjning gjorde sit.

De talrige klager over sandflugtsskader med deraf følgende takseringer og boniteringer synes ikke at have givet resultat i form af nedsat landgilde, hvad fæsterne jo nok havde regnet med, foruden nedsættelse af hartkornsskatten eller amtsskatten, som den også kaldtes. En restance på fra 3-5r års landgilde fik i

1792 godset til at stævne de skyldige til ret og dom. Ole Jensen (Matr. Nr. 6) ansøgte om eftergivelse af restancen, foregivende at hans gård var ødelagt af sandflugt, men det blev ikke bevilget. En ting kom der dog ud af klagerne, nemlig det første matrikelskort over Husby Klit opmålt i 1798 og en fornyet bonitering af jordene.

"Efter Vedkommende forlangende, har jeg opmaalt of forfatter Kort over Husby Sønderklit Beboeres Ejendomme, der dels af Sandflugt ganske er ødelagt, hvorfor Beboerne i nogle Aar har nydt allernaadigst Moderation i Skatterne, samme de endnu agter at ansøge, og til den Ende begiært Kort over Ejendommene optaget og Beregning over den lidte Skade opgiort, hvilken Beregning tilligemed en lovlig afhjernet Taxationsforretning herved underdanigst følger".

Det samlede areal af ager eng og forte blev angivet til at være 240 dr. Land, hvoraf det fuldkommen ødelagte var knap 100 Tdr. land, engens areal i alt 57 Tdr. land. Agermarkens ca. 47 ½ Tdr. land i alt kun godt det halve af agermarkens areal i 1688. Ved taksationen reduceredes arealet af agerjord til 1/6, engen til godt ¼, fortene til knap 1/10, sammenfattende skriver Widdersheim: "Når de reduceret Maal da lignes med Summen af det ganske ubrugelige ses af de ¾ Parter af Ejendommene er ødelagt men lignes den kvadrante Indhold af Ager og Eng med Summen af det deraf ubrugbar giorte er omtrent det halve af Sand ruineret.

Lindtorp d. 4. Sipt. 1799

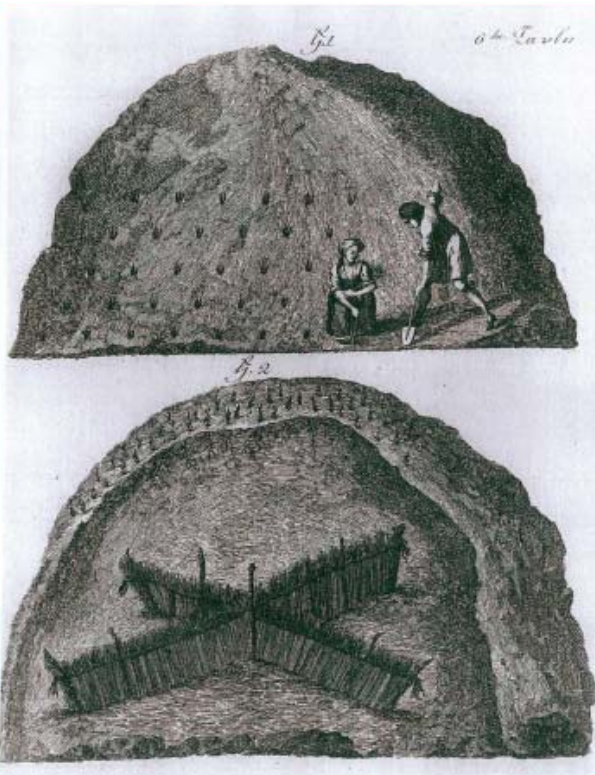
Widdersheim Lieutn. og kgl. Landmaaler

Heller ikke denne taksation gav resultat, først efter stormfloden 1825 fik de 3 sydligste gårde en nedsættelse, nu skull man josynes, at ca. 140 Tdr. land i alt ikke var meget for 10 gården at dele, men det

ses af et senere kort, at udgrøden for Mtrk. Nr. 2 alene var 35 ½ Tdr. land eller lidt mere end det tilbageværende matrikulerede areal, og det er næppe enestående.

Der var dog så småt tiltag til at tage alvorligt fat om sandflugtproblemet, idet Det kgl. Videnskabernes Selskab udsatte en prisopgave om råd til sandflugtens bekæmpelse med visse planter, og denne tildeles 1789 E. Viborg for afhandlingen "Efterretning om Sandvexterne og deres Anvendelse til at dæmpe Sandflugten på Vesterkanten af Jylland". Denne udgives året efter i en tysk udgave. I 1790 blev han ansat som Inspektør over Flyvesandet i Danmark og Hertugdømmerne Slesvig-Holsten. D. 19. september 1792 udgives Sandflugt Anordningen, som bevirker, at et alvorligt forsøg på beplantning og frening af klitterne iværksættes.

Anvisninger på tilplantning af klitten i kampen mod sandflugten. (Viborg, 1788):

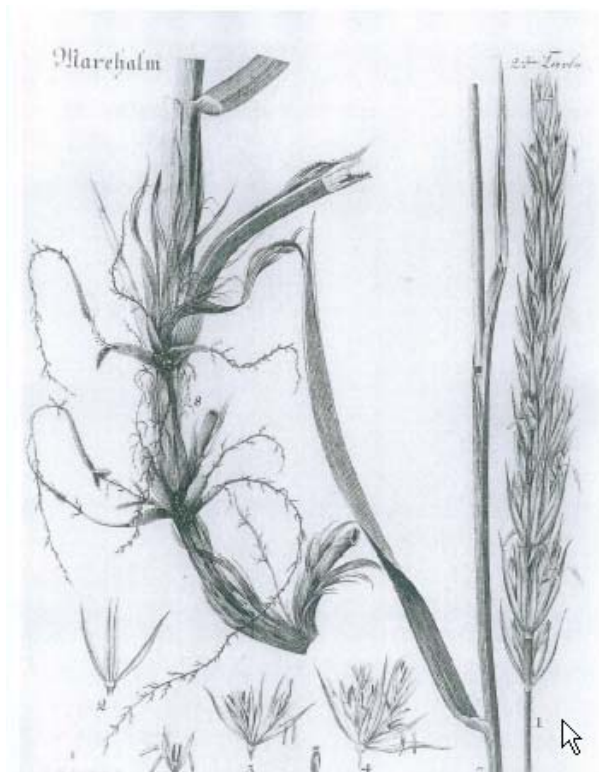
En del af dette kan følges i sandflugtsjournalerne. I århundredet slutning sørge kliffogeder og opsynsmænd i Ulfborg for, at truede klitter om efteråret besås med vipper (aks) af hjælme og marehalm, hvorefter de dække med lyng. Nogle steder plante man to rækker i pløjede render. 1795-96 bliver sået ca. 35 tdr. vipper plukket i nærheden, omkring 80 mænd arbejder hermed i 2-3 dage. Man fortsætter de følgende år til 1833.

Der rapporteres om gentagne tilfælde, hvor ulovligt græssende kreaturer og især får optages med efterfølgende bøder til følge. Ligeledes berettes der detaljeret om de mange tiltag til beplantning.

I 1809 er i 8 vestjyske herreder (Nr. Horne, Bølling, Hing, Ulfborg, Vandfuld, Skodborg og Hjerm-Ginding) 3852 lokale folk med 60 vogne beskæftiget mindst en dag med at tilså klitterne. Der bliver brugt 34 tdr. og 5 skp. marehalmfrø, slået 72 læs klittag (hjælme) til at dække med, oprykket 588 læs "rødder" til udplantning, gravet og nedlagt 2818 læs fladtørvi - alt behandlet 113 tdr. land.

I 1815 nævnes kun, at klitterne er nogenledes vel fredet og i rimelig god grøde. I 1817 melde ligeledes om tilfredsstillende forhold og at der er plantet på hele strækningen og tilsvarende i 1818.

Arbejdet fortsættes fortsættes i eftertiden for at udbedre tilkommende skader og i 1867 indføres der lov om, at klitplantager skulle anlægges udelukkende for Statens regning. Det videre forløb er en historie i sig selv.

Marehalm (Elymus arenarius) (Viborg, 1788).

Referencer

Anon, 1897. Beplantning på Klitterne. Illustrerede Tidende 1897, 34, 550-552.

Bricka, C. F. 1887-88. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag 1556-1560. København, C.A. Reitzel. pp 558.

Bricka, C.F. 1887-1905. Dansk Biografisk Lexikon. København, Gyldendals Boghandels Forlag.

Brøndegaard, v. 1978. Folk og Flora – Dansk Etnobotanik, Bd I, Rosenkilde & bagger.

Jensen, J.A. 2003. Sandflugt i 8.000 år – ”Sandet begynder at få overhånd og

fordærver mange marker”. FRAM, 156-159.

Klit, N.I. 1989. Husby Klit – En egnesskildring fra gammel tid. Bd. 2, 49-51. pp 72.

Klit, N.I. 1991. Husby Klit – En egnesskildring fra gammel tid. Bd. 3, 3-8. pp 67.

Klit, N.I. 1991. Husby Klit – En egnesskildring fra gammel tid. Bd. 4, 23-42. pp 74.

Klit, N.I. 1992. Husby Klit – En egnesskildring fra gammel tid. Bd. 5, 39-52. pp 74.

Secher, V.A. 1891. Kong Christian den Femtes Danske Lov. København, G.E.C. Gad. pp 581.

Sortfeldt, S.C. 1920. Om flyvesandets Ødelæggelser i Thy. Hist Aarb Thisted Amt, 1920, 145-164.

Viborg, E. 1788. Efterretning om Sandvexterne og deres Anvendelse til at dæmpe Sandflugten paa Vesterkanten af Jylland. Udg. eft. Kongl Befaling til Brug for Klitboerne. pp 71.

Viborg, E. 1789. Beschreibung der Sandgewächse und ihrer Anwendung zur hemmung des Flugsandes auf der Küste von Jütland, zum Gebrauch der Sanddünenbewohner auf Königl. Befehl herausgegeben von Erich Viborg. Kopenhagen, Verlegers Christ. Gottlob Prost. pp 70.